

Tamusné Molnár Viktória

Szemelvények id. Tankó Béla (1876–1946) esztétikai tartalmú írásaiból

Excerpts from Béla Tankó's (1876–1946) aesthetic writings

Abstract

Béla Tankó was a doctor of arts, a professor of Philosophy and Pedagogy, the dean and president of the University of Debrecen. In his aesthetic oeuvre beauty is claimed to be a true and appropriate supplement of ethical and logical value. Religious value is the direct synthesis of these: the certainty directly recognizing the value and reality of truth, beauty and the good. Art and religion supplement each other with religion providing the noblest content of art, while art providing the most appropriate form of religion.

Kulcsszavak: esztétikai nevelés, vallás, művészet, érték, szép, jó, igaz.

Tankó Béla, id. Kolozsváron folytatott egyetemi tanulmányokat, az Erdélyi Református Egyházkerület Theológiai Fakultásán és a hajdani Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen Kolozsvár nemcsak azért játszott döntően fontos szerepet életében, mert itt lehetett hallgatója a nagy példaképnek, Böhm Károlynak és itt vet-tette meg esztétikai szemléletének alapjait, hanem azért is, mert itt szerezte doktori fokozatát s ért el tudományos pályájának első jelentős mérföldkövéhez. Igazán nagy professzorrá azonban egy másik híres iskolavárosban, Debrecenben vált, ahol le-származottai a mai napig élnek.

Ez a dolgozat arra nyújt rálátást, hogy Tankó Béla miképpen viszonyult az esztétikai neveléshez, milyen véleményt alkotott róla. Mindezeket az esztétikához kapcsolódó írásaival igyekszem szemléltetni.

1876. október 1-én született az erdélyi Borberekén. Az ősi családi fészek helye Illyefalva volt, innen indultak el azok a mélyen vallásos, protestáns elődjei, akik többgeneráción át lelkészi szolgálatot teljesítettek. Édesapja is lelkész volt, tehát a lelkészi család légkörében nevelkedett; édesanyja három testvért nevelt. Szülei korai halála miatt rá, mint legidősebbre hárult a kisebbek nevelése. 1886–1894 között Szász-városban töltötte gimnáziumi éveit. Évfolyamából egyedül ő érettségizett jelesre, s ez az eredmény éles elméjét és szorgalmát igazolta. 1894-től teológushallgatóként Nagyenyeden, majd 1895/96-tól 1898-ig teológus- és bölcsészhallgatóként Kolozsváron tanult. Az itt eltöltött évek egész pályafutását

meghatározták. Legmélyebben két tanár, Böhm Károly¹ és Schneller István² hatottak rá. A neokantiánus Böhm Károly, aki a kolozsvári tudományegyetemen volt a bölcsészet rendes tanára, azelőtt a budapesti Evangélikus Főgimnázium igazgatója volt. Nagy hatással volt Tankó Bélára, így egész életén át példaképe maradt³, s mindig azt várta el tanítványaitól, amit ő kapott Böhm-től: a tudomány magával ragadó szeretetét.⁴ Ahogyan maga Böhm írta: „*Nekem a filozófia nem tan, legkevésbé kenyérkeresetem; nekem a filozófia: élet, egész lelkemet átható entuziazmus, olyan elem, mely nélkül élni nem tudnék.*”⁵

Az 1896–97-es tanévben Tankó beadta pályamunkáját az egyetem bölcsészet, nyelv- és történettudományi karának felhívására: *Kant etikájának ismertetése*. A beérkezett négy pályamunka közül ő nyerte el a kitűzött pályadíjat, igaz, éles kritikával illették dolgozatát nehézkes nyelvezete és egyoldalú bírálata miatt: „[...] *Általában ezen, nagy szorgalomról tanúskodó dolgozat Kant tanát helyesen fogta fel, bár egyes kérdéseknél [...] a belső összefüggés kimutatása miatt hiányos. A dolgozat mostani berendezésében nem bír világos tagoltsággal, egyik része sem domborodik ki kellően, holott a főkérdések haladása világosan mutatja, mely pontra kell a főszólyt fektetni. Ezen elmosódott jellemet nagyrészt az is okozza, hogy a szerző stílusa igen nehézkes, végtelen mondatai sokszor Kantéival vetekednek, s megnehezítik a megértést [...]*”⁶

Bíráói Böhm és Schneller voltak. Egy éven belül kétszer is pályázott, ugyani második pályamunkája ez volt: *Az affectusok tanának főbb átalakulásai Descartes óta*. Ebben az esetben – egyetlen pályázóként – 50 forint szorgalmi díjat nyert, mivel dolgozatával komoly törekvésről, a nagy szorgalomról tett tanúságot és meglepő könnyedséggel tájékozódott a filozófia elvont kérdéseinek mezején. 1898-ban külföldi tanulmányutakon vett részt Genfben és Edinburghban, s ennek köszönhette tökéletes német és angol nyelvtudását. Tanáréveit 1900-tól töltötte a szászvárosi gimnáziumban, egy évig helyettes tanárként (vallás,- latin,- magyar,- mennyiségtanár, zenekari tag és jegyző), majd rendes tanárként (vallástanár és iskolai lelkész).

¹ Böhm Károly (1846–1911) 1896-tól haláláig a kolozsvári egyetem iskolateremtő filozófiaprofesszora. Tanítványi körének, az Erdélyi Iskolának Tankó Bélán kívül tagja volt még Bartók György, Tavaszy Sándor, Varga Béla, Ravasz László, Makkai Sándor, Imre Lajos.

² Schneller István (1847–1939) 1895-től a kolozsvári egyetem pedagógiaprofesszora, majd rektora. Emellett a tanárképző intézet tanára, később igazgatója. Mint prorektornak jelentős szerepe volt abban, hogy a felfüggesztett kolozsvári egyetem 1921-től Szegeden működött tovább. 1923-ig a szegedi egyetem rektoraként és a tanárképző intézet igazgatójaként dolgozott.

³ Egyébként nem csak Tankó, hanem Ravasz és Makkai is elragadtatással nyilatkozott Böhmről.

⁴ Horsai Ede: „*Léleekben és igazságban*” Tankó Béla – *egy értékfilozófus a nevelésről*. (Pályamű, DRHE.) Debrecen 2002, 6.

⁵ Böhm Károly: *Az ember és világa. I. rész: Dialektika vagy alaphilosophia*. Budapest 1883, 21.

⁶ Horsai Ede: *i. m.* 10–11.

1902-ben feleségül vette Nagy Ida óvónőt. Elsőszülött fiukat gyermekként veszítették el, a másodszülött, ifj. Tankó Béla elismert biokémikus-professzor lett a debreceni orvosi egyetemen. 1903-tól történelemtanárként is praktizált, 1905-ben írta meg egyháztörténeti kézikönyvét a gimnáziumok számára. 1906-ban számos közéleti tisztséggel ruházták fel: a városi képviselőtestület póttagja, az országos református tanáregyesület választmányi tagja, az *Erdélyi Protestáns Lap* és a helyi újság munkatársa, és a Filozófiai Társaság tagja is volt. 1907-től kollégiumi könyvtáros és az előjárósági gyűlések jegyzője, valamint bölcsészettanár. 1909-ben bölcsészdoktorrá avatták Kolozsváron.

1914-ben lett a bölcsészet és a pedagógia nyilvános, rendkívüli tanár a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán. 1916-ban lett nyilvános rendes tanár. Aquinói híres mondatát vallotta sok más reformátorral együtt: *Bonus philosophus facit bonum theologum – Jó filozófus teszi a jó teológust*, s ezért a teológushallgatók filozófia tanára, valamint az angol nyelv magántanára is volt, amit az Edinburghban elsajátított magas szintű nyelvtudása tett lehetővé.

1915-ben, egy szemeszter erejéig helyettes irodalomtanár. Előadásai *Az idealizmus a német irodalomban Herder óta* összefoglaló címet viselték. Ugyanebben az évben indult az értelmiségiek számára meghirdetett előadássorozata, *Népszerű Főiskolai Tanfolyam* címmel, ami aztán könyv formájában is megjelent. Ebben már körvonalazódott pedagógiai és filozófiai gondolatrendszere, de az általa nagyon kedvelt művészeti ág, a zene is helyet kapott keretei között. Straky Tibor így számolt be erről: „*A 'Népszerű Főiskolai Tanfolyam' sorozatában rendezett koncertet dr. Tankó Béla egyetemi tanár előadása vezette be, amely után a trió a G-dúr zongorahármaszt játszotta el.*”⁷

Az 1920–21-es tanévben Tankó Béla a(z akkor már) Tisza István Tudományegyetem dékánja lett a bölcsészettudományi karon. Három hónappal a trianoni békeszerződés után tartotta tanévnyitó beszédét, amelyben erdélyi születésű emberként igencsak elragadtatta magát az igazság keresésére való buzdítás sorai között: „*[...] Keresni az igazságot, az egyetlen felszabadító hatalmat: ez a tudomány missziója, egyetlen létalapja [...]. Szabaddá csak az igazság tesz, és a mi ifjúságunkra az a felséges hivatás vár, hogy adja vissza a szabadságnak ősi, tiszta értelmét.*”⁸ 1921–1922-ben prodékán, az Egyetemi Kör felügyelő tanára, s az egyetem angol nyelvi lektora. Ebben az évben nyitották meg az orvostudományi kart, s ezzel az esztendővel vette kezdetét Tankó Béla munkásságának „leggyümölcsözőbb” évtizede.

⁷ Straky Tibor: *Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig*. Debrecen 1975, 115.

⁸Tankó Béla: Tanévnyitó beszéd 1920. In: *Évkönyv 1920/21*. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem. Debrecen 1922, 22. (Idézi: Horsai Ede: *i. m.* 24.)

1927-ben alakult meg a ma is működő, világszerte kedvelt Nyári Egyetem, Hankiss János professzor⁹ vezetésével, ahol rendszeresen előadott – elsősorban zenetörténeti, zeneesztétikai témákban. Nem volt ez valami rendkívüli részéről, hiszen közismert volt rajongásig terjedő zeneszeretete, amit nem csak azzal bizonyított, hogy rendszeresen tartott ismertetések koncertek előtt, a felcsendülő zeneművekről és szerzőikről és, e mellett lelkes hangverseny-látogató is volt, hanem ő maga is gyakran muzsikált kamarazenei együttesekben, mert jól játszott gordonkán és fuvolán. Zenét kedvelő egyéniségét tárják fel a következő sorai is, amelyet egy Liszt-emlékünnepeken mondott el: „[...] *Nem az az új benne, hogy az emberi lélek minden megrezdülésének hangot adott, ezt tette Bach és Mozart és Beethoven egyaránt: mindenik a maga történetileg meghatározott egyéni módján, egy átfutó lírai sóhajt éppúgy, mint a legmélyebb életformáló élményeket, melyeket csak a vallásos megragadtatásban élhet át az ember, mikor lelke maga alatt hagyja az elmúló dolgok világát és [...] az örökkévalóság vitézeinek hullámverését hallja.*”¹⁰

Ha kronológiai sorrendben fésüljük át Tankó Béla életművének darabjait, első esztétikai jellegű gondolataival 1928-ban találkozhatunk a *Lélektan és logika* címmel megjelent könyvben (ez eredetileg Böhm műve, amelyet átdolgozott). A könyv *A magasabb vagy szellemi érzelmek* című fejezetében, ahol esztétikai érzelmeket tárgyalja, a következőképpen ír a tartalom és forma viszonyáról: „*Az esztétikai érzelmet a szép, vagy fenséges, vagy bájos, vagy komikus kelti; ezek az esztétikai értékfajok. Kelti pedig ezt a tetszést az esztétikai tárgy a formája által, ennyiben nevezhetők ezek az érzelmek formai érzelmeknek is. Minthogy pedig így a tartalom fölé kerülünk, azért az esztétikai érzés nincs szoros összefüggésben a létérdekekkel, az esztétikai tetszés tehát érdektelen tetszés (Kant). Éppen oly közvetlen visszatetszést kelt a rút. [...] A művész először a maga lelkében látja azt a teljes formát, onnan vetíti ki valamely érzéki közegbe (márványba, hangokba stb.). A művészet: az esztétikai tárgy tervszerű előállítás.*”¹¹

A középiskolás diákok tanításának kérdéseivel foglalkozó, *A középiskolai filozofiai oktatás reformjáról* tartott előadásának szövegében ezt olvashatjuk: „[...] *a filozofia pedig azzal kezdődik, hogy valaki megtanítja az embert arra, hogy most már mindabban, amit eddig művelt, lássa a művészt, ahogy Böhm Károly szerette mondani, - azt, aki megalkotta mindazt, amit*

⁹ Hankiss János (1893–1959): német-francia szakos tanár, irodalomtörténész, az egyetem dékánja, prodékánja, majd rektora. Nevéhez fűződik a Nyári Egyetem és az Egyetemi Könyvtár Zeneműtárának, valamint a Népművelési Kutató Intézet megalapítása. Dékán, több tanéven át prodékán, majd 1944/45-ben rektor. Gyermekai: Hankiss János belgyógyász orvos, Hankiss Elemér szociológus és Hankiss Ilona operaénekes.

¹⁰ Tankó Béla: *Liszt Ferenc emlékezete*. Különlenyomat a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1935–36. évi évkönyvéből. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem. Debrecen 1937, 6.

¹¹ Böhm Károly: *Lélektan és logika*. (Átdolgozta Tankó Béla.) Középiskolák használatára. Scholtz Testvérek Könyvkereskedése, Budapest 1928. 50-51.

tapasztal s amiben kedve telik s amit egy-egy részletében át is értett. Ehhez azonban idő kell, mint első követelmény, – s ez azt teszi, hogy a mai elégtelen időbeosztástól vissza kell menni a régebbi két éven át tartó filoz. oktatásra. Akkor lesz nyugodt ideje a tanárnak arra, hogy odafordítsa a fiúk érdeklődését csakugyan a művészre, aki bennük dolgozik, hogy nyugodtan végigelemezze a lelki élet tevékenységeit, – igazán értékesítse az irodalom, költészet s a többi tudományok területéről nyert sok gazdag utalást, – amihez az első lépés az, hogy megtörjön egy régi igézetet, melynek ma is sokkal inkább rabjai vagyunk, mint hinnők: azt, hogy a Sokrates felhívása a magunk megismerésére valami szörnyen nehéz dolgot jelent, holott ellenkezőleg, a legtermészetesebb valaminek kellene lennie, mert mégis csak magunk vagyunk a legközelebb magunkhoz és leg-közvetlenebbül magunkat ismerhetjük! Ha ezt meg tudja tenni, már sokat ért el a középiskola.”¹²

Minden írásából kitűnik igen mély vallásossága, abszolút alázata Isten és az Ige előtt. „[...] az igazi Isten-imádat az 'lélekben és igazságban' történik, vagyis olyan szellemi módon, aminek következménye van az ember életfolytatásában.” Egész világnézetének szándéka „tükröt adni a vallásos ember kezébe, hogy megismerje belőle önnönmaga törvényeit.” mert „'nemcsak gyermeked hitével, de értelmével, összes tudásával, egész felvilágosultságával' imádja az ember az Urat”.¹³

Idekívánkozik egy megjegyzés filozófiájáról: Tankó, mint neokantiánus Böhm-tanítvány a szubjektív idealizmusnak azt az irányzatát képviselte, amely közel került a valláshoz, így Kant életművében annak igazolását tekintette feladatának, hogy a vallásos elemek a kanti filozófiában is jelentős helyet foglaltak el. Úgy vélte, hogy Kant kimutatta a vallás önállóságát a szellem életében, és bekapcsolta azt az erkölcsiségbe.

Vallás és művészet című értekezésében megható őszinteséggel és alázattal szól a két eszmerendszer viszonyáról, kapcsolatáról. Megindító sorait így kezdi: „Ez a kérdés is azok közül való, amelyekkel mindenki szemtől szembe találja egyszer magát, aki igazán komolyan veszi a vallást és a művészetet egyaránt; a vallást, amelynek uralkodó hangulata: keressétek először Isten országát és an-nak igazságát; és a művészetet, mely a jelenvaló érzéki világot mutatja olyan szépnek, hogy belefeledkezünk, mintha a valónak ez az eszményi mása volna az igazi valóság s a múltó percet szeretnék marasztalni: *Verweile doch, du bist so schön*. Minél komolyabban veszi valaki mind a két életformáló hatalmat, annál mélyebb megrendüléssel

¹² Tankó Béla: *A középiskolai filozófiai oktatás reformjáról*. A Debreceni Tanári Körben 1933. december 18-án tartott előadás lenyomata. Debrecen 1933, 2.

¹³ Tankó Béla: *Tudomány és vallás*. In: *Szellem és Élet*. 1940/1. füzet, 13. (idézi még: Török Béla: *Tankó Béla filozófiája-adalék a századelő magyar filozófiájához*. Debrecen 1999, 37.

eszmél reá egyszer arra, hogy amiket boldog magától értetődőséggel fogadott el a dolgok természetes világtrendjében, valami belső feszítő erő polarizáló hatása egymás ellentéteivé sarkítja: hogy a vallás nem egyszer eretnekítette a művészetet s a művészet kigúnyolta a vallást.”¹⁴

Ebben a művében is kitér tartalom és forma egységének érzékeltetésére: „'a tartalom semmi, a forma minden' jelisége mámorosította a hívőket, amely jelisége azonban nem sokáig leplezhette, hogy a valóságban nagyon is fontos a tartalom, mégpedig éppen egy határozott tartalom és ennek megfelelően egy határozott forma: az érzéki, ami nem is titkolja, hogy a legszívesebben lenne egyenesen – érzékiség. Ezt az alaphangot a 19. század esztéticizmusából nem küszöböli ki, csak finomítja s tán raffináltabbá teszi Wilde Oszkár, mikor a művészt, a „szép dolgok alkotóját”, túl akarja emelni a „jó és rossz világán” s legszívesebben menlevéllel venné ki őt némely parancsnok hatálya alul; pedig – megfigyelmeztet Ravasz László – nemcsak az emberek, de még a muzsák közt is érvényes a hetedik parancs.”¹⁵

Az esztétikát esztéticizmusukért ostromozza a művészekkel szemben. Ezt írja: „[...] S ez önmagában elég figyelmeztetés arra, hogy az esztéticizmust, mint világnézetet, azaz, a világmagyarázat és életfolytatás alapját vagy tengelyét gyanakvással nézzük. Nem lehet meg nem látni benne bizonyos fáradtságot, csaknem menekvést az élet komoly problémái elől. S kik a szószólói? Nem erőteljes alkotó művészek; azokra nézve a művészet nem élvezetkeresés és világkerülés, hanem hatalmas feszítő erejű ethikai feladat; hanem többé-kevésbé aktív epikureizmusra vágyó esztéták, akinek a művészet ajtó egy elzárkózó páholyába.”¹⁶

Az esztétikai tárgy és a művészi tárgy megkülönböztetését taglaló részt a következő gondolatokkal vezeti be: „[...] nincs semmi a művészi szemlélésben, sőt úgy tetszik nincs nagyobb el-lentét emberi funkciók közt, mint ami van a vallás ez örök kivágása s ama boldog befeledkezés közt, mellyel az esztétikai szemlélő elmerül a jelenbe, s a futó percet igézetten szeretné visszatartani...”¹⁷

Majd kifejti gondolatait: „Az esztétikai tárgy azt a bámulatra méltó hatást váltja ki, hogy nem a bírás vágyával közeledünk hozzá, nem kívánjuk, csupán szemléljük: ez a gyűjtő név, mellyel az esztétikai tárgyhöz való viszonyunkat jelöljük. Az esztétikai állapot a szemlélés és a tárgy úgy van preformálva, hogy erre a szemléletre képesít, a szemlélet viszont megalkotja ezt a tárgyat; [...]”¹⁸

¹⁴ Tankó Béla: Vallás és művészet. In: Tankó Béla (szerk.): *A világnézet kérdése és más tanulmányok*. A Debreceni Bethlen Gábor Kör. Debrecen 1932, 92.

¹⁵ Uo. 96.

¹⁶ Uo. 104.

¹⁷ Ua.

¹⁸ Uo. 105.

Érdekes meglátást tanúsít akkor, amikor a művészetet, mint világmagyarázatot fogja fel, bár nem először a tudományos gondolkodók közül: „*Minthogy pedig a művészet a teljes megformálás, vagyis kifejezés, azért a művészet is világmagyarázat, [...] minden mű arra felel, hogy mit lát a művész a világegyetem szellemi jelentőségének, a művész is világrejtélyek oldozgatója, mert ő a gyakorló bölcs, ahogy Böhm Károly nevezte, aki a jelenségek természetét érti és gyakorolja s azért ábrázolni tudja az érzéki közegben – ez különbözteti meg a laikus szemében is a művészt a közönséges embertől, akinek vannak esztétikai szemléletei, nincs ereje azokat az érzéki közegben, az anyagban kifejezni.*”¹⁹

Lejebb újra tartalom és forma viszonyában jelenik meg az esztétikai ábrázolás: „*[...] az esztétikai ábrázolás, tehát a teljes kifejezés, úgy, ahogy a jelentés természete követeli, nem gyarapítja a tartalmat, melyet kifejez, se nem csökkenti, ha a kifejezés nem felel meg, hanem éppen csak teljesen megnyilatkoztatja. Lehet tehát egy tenyérynyi festmény monumentális, s egy egész falnyi festett vászon üres, egy tánczene tartalmasabb, mint egy himnusz, de mindez azért, mert a művész ezeket a jelentéseket volt képes így megragadni. A forma nem ad értéket a tartalomnak, melyet kifejez, hanem csak manifestálja; éppen elég ahhoz, hogy csodatevőnek érezzük, és hogy a művészet autonómiáját ezzel biztosítottak tudjuk. Az esztétikum tehát, a forma által nyert értékmozzanat, azaz a jelentés értékének formai mozzanata vagy életeleme, nem áll fölötte az érték többi fajainak, tehát az igaznak és jónak, hanem koordinált ezekkel, hiszen mind a három ugyanazon egy értéknek: a logosnak, a szellemiségnek életmozzanata, vagyis megvalósulási módja.*”²⁰

Az esztétikai tárgy és a szabadság viszonyáról a következőt állítja Tankó, és ezzel újra Böhm Károly elméletét tükrözi: „*[...] az esztétikai tárgy oly szabadságot ad, aminőt semmi más nem képes adni; [...] Az esztétikai tárgy az ellenállását elvesztett kép, mert tiszta jelenés a forma ígézetes hatása által, tehát szemlélete a munkától felszabadult ember tevékenysége, mondta Böhm Károly.*”²¹

Innen jut el a művészet, mint játék gondolatához szintén nem először a világtörténelemben: „*S végre a szabadság tapasztalata volt a forrása annak az analogiának, hogy a művészet játék (Schiller, Spencer), s hogy az ember ott igazán ember, ahol ját-szik; játék [...] a legmagasabb rendű emberi tevékenység.*” (ua.) Végül művészet és vallás szintézisét adja röviden, tömören: „*Mindebből nyílegyenesen következik az a posztulátum, hogy minél életbevágóbb, minél*

¹⁹ Uo. 107.

²⁰ Uo. 108–109.

²¹ Uo. 109.

jelentősebb az élmény, annál inkább igényli a megfelelő kifejezést, mert ez az egyetlen méltó formája, a művészi forma. A vallásos élmény tehát, a legmélyebb, amiben csak embernek része lehet, fokozottan követeli a művészi ábrázolást – ez kényszerítő szillogizmusnak tetszik. [...] Tehát véletlen volna a két tevékenység tényleges kapcsolódása? Nehogy az értékelő tudat megzavarjon a tények hű megállapításában. A művészet nem akarhatja pótolni a vallást, se az esztétikai szemlélés a vallásos viszonyulást; éppen csak ábrázolni akarja.”²²

Ez után pedig bővebben is kifejti: *„Nincs a világon magasabbrendű művészet, mint aminőben a Jézus evangéliuma megjelenik. [...] nincs ellentét a vallás és művészet közt [...], hanem a legközvetlenebb, mert szerves életközösség van. A vallás [...] természetesen keresi a művészi formálást, mégpedig a legmagasabb rendűt, [...] A közös lényeg a két tevékenységben a tömörítő intuíció; [...] sohase is a művészet ellen tiltakozott a vallás, [...] nem az esztétikum ellen, hanem túlhajtása: az egyed-uralomra törekvő esztéticizmus ellen, a világnézetté emelt esztétikai életfelfogás ellen. [...] a vallás alapvető a művészetre nézve is: ezért mondhatta Goethe, hogy nincs vallástalan művészet, [...] igaz művészet a vallás hangulatában él: egy misztikus összefüggést sejtet az elszigetelő művészi tömörítéssel s hitvallást tesz arról, hogy mit jelent a művészre nézve az élet és világ.”²³*

Tankó Béla nagyon szép párhuzamot von művészet és vallás között – az evangélium példáján keresztül. Először ezt állítja: *„a vallásos élmény [...] esztétikai jellemű tevékenység és állapot. [...] s ezen a ponton villan elő a vallásos viselkedés mély rokonsága az esztétikaival: [...] A vallás, a legbelsősegebb, legszentebb élmény [...] Nincs a világon magasabb rendű művészet, mint aminőben a Jézus evangéliuma megjelenik.”²⁴*

Már e sorokban is elárulja mély, vallásos érintettségét. Ezt csak fokozza a továbbiakban. Volt-e Jézusban „művészi természet”? – teszi fel a kérdést, amelyet néhány sorral lejjebb meg is válaszol magának: *„[...] a szépség ott van, mint természetes megnyilatkozási mód, a Jézus egész lényében, azért találja ott az Atya egész világában, azért a szépség egyik természetes kalauza az ő Atyjához.”²⁵*

A következtetést pedig a következőképpen vonja le: *„A vallást tehát nem lehet művészetellenesnek kimondani, mert, íme, a Jézus példája tiltja [...] mióta Jézus megtanított, hogy a vallás: a világ megszentelése. Nincs boldogabb ígérete a vallásnak, mint ez: a tisztaszívűek meglátják Istent. Tehát látomása van a szívnek, tehát meg is kell tudni mutatni azt*

²² Uo. 110.

²³ Uo. 112–113.

²⁴ Uo. 112.

²⁵ Uo. 116.

*a látomást s a legmagasabb látomásnak a legmagasabb művészet kell. Milyen az a látomás, melyet a tiszta szív lát, mikor Istent látja? Erre csak egy válasz van: az egész evangélium.*²⁶

Van-e ennél szebb, meghatóbb vallomás az istenhitről, Jézus földi küldetéséről? Ritkán találkozunk ilyen vallomással.

Az evangélium kapcsán újra utat talál a nagy klasszikusokhoz, Goethe-hez és Schillerhez: *„S így a történelmi munka igazolja a Goethe mély értelmű ítéletét: 'Két igaz vallás van: az egyik a szentségest, amely bennünk és körülöttünk él, egészen formátlanul akarja elismerni és imádni, a másik a legszebb formában; nem lehet kétségünk arról, hogy az evangélium hová tartozik.' S ez Schiller gondolatának is nyitja, hogy a keresztyénség az egyetlen esztétikai vallás, mert tiszta formájában (azaz a Jézuséban) a szentséges emberré levésének példáját adta. S ezzel nincs ellentétben, hanem éppen megerősíti Goethének ez a figyelmeztetése, melyet egy kezdő művésznőhöz intézett: hogy a művésznak először 'az erőteljes valóság' (kraftige Wirklichkeit) ábrázolásába kell teljesen begyakorlódnia, hogy az ideális tartalmat kifejthesse belőle s végre a vallásos felfogáshoz (Religiösen) is felemelkedjék.*²⁷

A vallás és művészet különbözőségeinek felvázolása után a hasonlóságok kidomborítására törekszik. Testvéri viszonyként értelmezi kapcsolatukat: *„A vallás adja a legnemesebb tartalmat vagy témát, vagy tárgyat a művészetnek, mert ő adja neki a legmagasabb rendű élményt; a művészet viszont a legméltóbb formát a világ legmagasabb élményeinek. A testvéri viszony egy-szerű nyitja: mind a kettő autonómiájának magától értetődő megőrzése.*²⁸

A folytatásban szükségesnek tartja, hogy cezúrát tegyen vallásos és egyházi művészet közé: *„Valóban, van vallásos művészet az egyházon kívül is. [...] az egyházak akkor szolgálják a vallásos művészetet ha a vallásos élmény tiszta és vegyítetlen átélését minden hívőnek lehetővé teszik.*²⁹

A keresztény egyházakon belül külön kitér a római katolikus és külön a protestáns egyház esztétikai hatására: *„A róm. katolikus egyház ezen érzéki megjelenítés számára több eszközt hagyott meg a történelem rendjén kialakultakból, tehát több esztétikai hatást használhat fel, mint a többi ker. egyházak” [...] az ugrópont a kath. egyház művészetére nézve is a művészet szellemisége, azaz tiszta, salaktalan lelkisége. És ugyanez a nézőpont a protestantizmus és a művészet viszonyának megértéséhez is. [...] Nem művészetellenesség ez, csak komoly*

²⁶ Ua.

²⁷ Uo. 116–117.

²⁸ Uo. 117.

²⁹ Uo. 118.

elszántság a lelkiileg művészi eszközök legtisztább használatára, hogy a művészet ne vonja el az áhítatba merülő lelket 'az egy szükségéstől'."³⁰

A protestantizmust olyan nagy nyugat-európai művészek felsorolásával veszi védelmébe a művészetellenesség címkéje alól, mint Palestrina, Rembrandt, Händel és Bach, akik egytől-egyig hatalmasat alkottak a művészet történetében. A katolikus és protestáns egyház közti eltéréseket ugyanúgy történelmi, hittani és egyházszerkezeti különbségekkel magyarázza, mint a nyugat- és kelet-európai (magyarországi) protestantizmus között húzódó szakadékot. Utóbbiról így vélekedik: *„Ez azonban csak azt jelenti, hogy lényege többi mozzanataival együtt az esztétikum kifejtésében is igyekeznie kell utolérni fejlettebb testvéreit az egyetemes szolgálatban: az igaz ker. vallásosság igaz művészi kifejezésének egyetemes kulturális feladatában.*"³¹

Az utolsó fejezet elején azt a kérdést teszi fel, hogy vajon vétkezne-e a vallás, ha eleve el akarna zárkózni a művészettől? Erre ekként ad választ: *„A művészet vétkeznék, ha függetlennek hinné magát az igaz és jó reánézve apriori törvényeitől, ha elfeledné, a Goethe idézett szavaival, hogy ő követni, nem vezetni van hivatva, egyszóval, ha elfelejtené, hogy csak az igaz és jó autonómiájának hódoló megtartásával lehet a mű szép [...]. Pedig milyen ki-mondhatatlan szolgálatot tehet a vallásnak a művészet, a teljes kifejezés isteni adománya!” [...]* egyszóval: *tőle várjuk a komoly esztétikai kultúra gyakorlását és elméletét a vallásos élet mezőin is, aminek jutalma és természetes gyümölcse: a mély és igaz vallásos élmények hű és művészi kifejezése.*"³²

Tankó Béla a záró bekezdést rövid összegzésnek szánja, amelyben egyrészt megjelöli a célját e tanulmánynak, másrészt kifejti a két tevékenység szoros összetartozását és együttműködését: *„A részletekbe azonban belemélyedni nem lehet célja e tanulmánynak, mely csak a két lelki tevékenység összetartozásának elvi alapjait igyekezett fölkeresni. Hogy ömölhetik a vallásos érzés a művészi formákba, azaz: mik a művészi megformálás konkrét feltételei, hogy lesz tehát pl. az egyházi beszéd esztétikai értékűvé – már nem tartozik ebbe a programba. Csak egy dolog tartozik még ide. A vallás- és művészet egymásra utaltsága, mint fölséges ígéretekkel gazdag lehetőség, ott rejlik a két életformáló hatalom lélektani alkatában. De hogy valóság legyen, ezt nem lehet követelni. Követelni a művésztől vallásosságot s a vallásos embertől művészetet, csak annyit jelenthet: gondoskodjék a vallás, hogy úgy áthassa az életet, hogy a művésznek éppen olyan természetes légköre legyen, mint a vallás őrállójának. [...] Ez az, amit emberileg elérhet a vallás és amit követelni is lehet intézményes életformáitól, az egyháztól és ezt a gondot*

³⁰ Uo. 120.

³¹ Ua.

³² Uo. 121–122.

jutalmazza egy-egy kegyelmi ajándék azzal, hogy időnkint elküld egy-egy mély vallásos geniet, akiben egy kivételes personalis unioban egyesül a vallásossal a művészi ábrázolás ajándéka s akkor a világ legmélyebb dolgairól a legméltóbb formában nyer boldog ámuló lelkünk új meg új kijelentéseket.”³³

A maga mély és igaz protestáns lelkületével el sem tudja képzelni a mindenkori művészembert vallásos meggyőződés és hit nélkül. Ezért írja Illyés Endre recenziójában:³⁴ *„megmutatja a vallásos élménynek és teológiának az ember szellemi életében megillető helyét, adja a tiszta idealizmus levegőjét, hirdeti a szellemiség örök jogait a prófétafésztő erejű bizonyágtevéseivel. [...] e munka önmaga helyett szebben beszél, mint minden magasztaló szó [...], aki az önmagába fordulás szoros kapuján át és a nemes, tiszta logika keskeny útján elindul Tankó Bélával, az az örök jelentések fenséges világába jut [...]”*

Az 1936/37-es tanévben rektorrá választották. Annak, hogy csak húsz év egyetemi tanárság után lett a legfőbb vezető az az oka, hogy kiváló vezetői képességei és ötleteli egyénisége ellenére kollégái tartottak szókimondásától. Ő azonban bizonyította, hogy méltó hivatalához, hiszen ezt az évet az egyetem egyik legsikeresebb tan-évéként tartják számon a mai napig. Lássuk, miért?

Jelentősen gyarapodott az egyetemi könyvtár állománya. Ekkor több mint 200 ezer kötettel rendelkezett. Az egyetem vendégül látta Barth Károlyt, a kor egyik legje-lentősebb teológusát a Tisza Társaság szervezésében, sőt Barthon kívül Takahesh Masao japán professzor és Ravasz László is ellátogatott Debrecenbe. megalakult az egyetemi zenekar, amelynek Tankó felügyelő tanára lett – ismerjük zenéhez fűződő kapcsolatát, így nyilvánvaló, hogy egy régóta (több, mint 20 éve) dédelgetett vágya teljesült, s így kívánta összefogni a zenélni szerető ifjúságot, elsősorban az Árpád Bajtársi Egyesület tagjai közül, akiket lelkesen támogatott.

Rektori székfoglaló beszédét 1936 őszén, a tanévnyitó ünnepélyen tartotta – mi másról, mint az egyetemről? *„Az egyetem legfőbb feladata, hogy elvi látásra neveljen. [...] Az utóbbi időben az egyetemek falai között mintha elfelejtődött volna, hogy feladatai közé tartozik a tanítás, nevelés, tudomány művelése. A tanítás helyett inkább szak-képzés van, nevelés már egyáltalán nincs, a tudomány művelése, ami egyedül megjelenik, de az sem a legmagasabb fokon.*”³⁵

Az egyetem sikertelenségének – szerinte – csak egy oka lehet: *„ha a mi ifjúságunk [...] az egyetemet pusztá kenyéradó, oklevélgyártó mű-helynek nézné, vagy csupán divatnak, vagy*

³³ Uo. 124–125.

³⁴ Illyés Endre: Könyvismertetés – Tankó Béla: A világnézet kérdése és más tanulmányok. Bethlen Gábor-kör. Debrecen 1932. In: *Protestáns Tanügyi Szemle*, VII. évf. (1933), 256–257.

³⁵ Tankó Béla: Rektori székfoglaló beszéd 1936. In: *Évkönyv 1936/37*. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem. Debrecen 1938, 11. (idézi még: Hegedűs Agota: *i. m.* 15.).

*szórakozó helynek ahelyett, hogy az igazságot keressék, mellyel szabadok lehetnek és szabadokká tehetnek másokat is.*³⁶

Kísérteties felismerés, hogy akár napjainkban is megfogalmazhatta volna ezeket a gondolatokat, pedig merőben más korban élt. Vagy mégsem?!

A következő tanévben, tehát 1937/38-ban prorektor és a Református Tanárképző Intézet filozófia tanára.³⁷ Ebben az évben egy kiváló hangverseny-zongorát szerzett az egyetemnek saját gyűjtésű pénzből, ugyanis az adományokat különböző szervezetektől, illetve magánszemélyektől ő maga gyűjtötte össze. A Liszt Ferenc emlékezete című előadásában teljes elragadtatással és csodálattal beszélt a nagy magyar zeneszerző életművéről. Zenéjének jellemzése során természetesen keresett és talált kapcsolatot az esztétikával. Bartók Béla szavait idézve: *„Liszt életműve azért nyitánya egy új kornak, mert csaknem mindaz a kezdeményezés, melyet utódai vittek teljesen véghez és használtak ki, ott van az ő oeuvre-jében [...].*³⁸

A folytatásban leljük fel Ambros³⁹ 1860-ban lejegyzett, Liszthez szóló mondatai között az esztétikai utalást: *„Gyakran fogja ebben a könyvben nevét látni, – nem is könnyen szólhatna a modern zenefilozofia, esztétika és kritika egy mondatot sem anélkül, hogy végül is mindég azokra a mozgalmakra és indításokra ne kellene bukkannia, melynek középpontjában ön áll.*⁴⁰

Mély tisztelettel és hódolattal értékeli felszólalásának végén az egyik legnagyobb – szerinte talán a legnagyobb magyar zeneszerző tevékenységét: *„[...] mert ez se akar egyéb lenni, mint ujjongó hódolattevés a kegyelmi ajándék előtt, amely, mint egy üstökös, száz évvel ezelőtt megjelent a magyar égen s amely felé, amíg kultúra lesz a földön, hódolattal fordul minden szépség-szomjas lélek és velünk együtt ünnepli a magyar Liszt Ferencet.*⁴¹

Esztétika – vallás – művészet hármassága jelenik meg *A világnézet kérdése és a református elvek* című előadás-gyűjteményében is, melyben a vallásos élet és a művészet közti összefüggést próbálja igazolni a már elemzett *Vallás és művészet* című írására hivatkozva. Csak röviden idézek előadásából: *„Az esztétikai szemlélés jelentősége az egész életfelfogás és a világkép kialakulásában abban áll, hogy legmagasabb rendű élményeink tiszta szemléletté alakításával felszabadít a valóság nyomása alól, s ezért érthető, hogy mihelyt szándékosan és*

³⁶ Tankó Béla: Tanévnnyitó beszéd 1920. In: *Évkönyv 1920/21*. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem. Debrecen 1922, 25. (idézi még: Horsai Ede: *i. m.* 26.)

³⁷ Az 1930/31-es tanév után újra tanít filozófiát a tanárképzésben. Ld. Fekete Károly: A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézete. In: Brezsnaynszky László (szerk.) *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlat*. Gondolat, Budapest 2007, 45–46. és 52.

³⁸ Tankó Béla: *Liszt Ferenc emlékezete* 9.

³⁹ Ambros (1816-1876) cseh zenei író, zeneszerző. A prágai egyetem rendkívüli zeneelmélet és történet tanára, majd Bécsben konzervatóriumi tanár és a fiatal Rudolf trónörökös oktatója.

⁴⁰ Tankó Béla: *Liszt Ferenc emlékezete* 9.

⁴¹ Uo. 12.

tervszerűen képes az ember ilyen esztétikai szemléleteket előhozni, legmélyebb élményeit: a vallásos élményeit akarja elismételni, jelentéssé tisztítani, a tömörítő intuición bűvös erejével, - ezért van a vallásos élet s a művészet közt szerves és mély összefüggés [...].”⁴²

Az 1940/41-es tanévben ismét dékán a bölcsészeti,- nyelv- és történettudományi karon. Évnyitó beszédében újra lelkesített: „[...] most, a húsz trianoni esztendő elmúltával is ezzel kell kezdenem: a harcnak most sincs vége, nem is lehet soha vége, de ezt az új harcot most már a felszabadult magyar léleknek kell folytatnia a visszanyert szabadság biztosítására, minden lelkek szabadságának elérésére, ez a harc a bizonyosságot nyert magyar lélek harca lesz új bizonyosságtevésre [...].”⁴³

Évzáró beszéde – *Az egyetem reformjáról és a filozófiai tanulásról* – átfogó képet nyújtott az egyetemi képzés kezdeteitől napjainkig: a hasznosság fölébe került a nemességnek. Az egyetem hivatalnokképző intézmény lett, „*a tanszabadság elvét hirdető diplomaosztó szakiskola*”.⁴⁴ Szerinte a „tisztán” tudományos munka a cél, ezért nincs szükség vizsgákra, csak kutatásra. Ismeretterjesztő funkcióval a középiskola rendelkezik, amely sok diákot küld az egyetemre csak azért, hogy diplomát szerezzen, majd ezek visszatérve ugyanilyen tanulókat képeznek.

1941/42-ben még prodékánként működött közre az egyetem életében, innentől kezdve azonban kevésbé ismert életútja és tanári tevékenysége, mivel nagyon csekély forrás maradt fenn ebből az időből. Köztudott, hogy a német megszállás megviselte az ő családi életét is, mivel 1944-ben családja Budapestre menekült, ő azonban lakhelyén maradt.⁴⁵ A ház felső emeletére előbb németek, majd oroszok költöztek be, de őt nem bántották, biztosították szabadságát. Ő ezt kihasználva segítette, sőt magához vette a bombakárosultakat.

Családja 1945-ben tért haza Debrecenbe, de már nem sokáig lehettek együtt, ugyanis 1946. január 26-án, favágás közben elhunyt, szívroham következtében. A város saját halottjának tekintette, így a debreceni köztemető egyik díszsírhelyén nyugszik.⁴⁶

Tankó Béla – angolszász filozófiai tájékozottsága ellenére – a maga bölcséleti munkáiban mindvégig ortodox kantiánus és a Böhm követője maradt. Kiterjedt munkásságának nagy részét teológiai munkái alkották. Tankó számára a hit alapélménye alapozott meg mindenfajta

⁴² Tankó Béla: *A világnézet kérdése és a református elvek*. Előadások a Debreceni Kollégium Tanárképző Intézetében. Különlenyomat. A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének kiadása. Debrecen 1939, 49.

⁴³ Tankó Béla: Tanévnyitó beszéd 1940. In: *Évkönyv 1940/41*. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem. Debrecen 1941, 18. (idézi még: Hegedűs Ágota: *i. m.* 17.).

⁴⁴ Tankó Béla: Tanévzáró beszéd 1941. In: *Évkönyv 1940/41*. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem. Debrecen 1941, 103. (idézi még: Hegedűs Ágota: *i. m.* 18.)

⁴⁵ A mai napig itt, a Simonyi u. 4. sz. alatti villában él egyik unokája és fiának özvegye.

⁴⁶ Tankó Béla életrajzi adatait ld. Fenyő Imre: Tankó Béla, a Debreceni Egyetem professzora (1876–1946). In: Brezsnjányszký László (szerk.) *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlat*. Gondolat, Budapest 2007, 170–180.

antropológiát és történelemfilozófiát. Úgy látta, hogy a vallás megértésével válik érthetővé minden emberi életmegnyilvánulás. A vallás és a művészet kapcsolatáról alkotott véleménye⁴⁷ szerint a köztük fennálló viszony történetileg egyaránt magában foglalja egymás kölcsönös kizárásának, illetve feltételezésének lehetőségeit. Ennek magyarázata a vallásos és esztétikai tapasztalat ellentétében, illetve a vallási és esztétikai érték egymást kiegészítő jellegében rejlik. A vallásos tapasztalatra a közvetlen valóságból való elvagyódás, az esztétikai tapasztalatra a közvetlen valóságba való belefeledkezés jellemző. Az esztétikai szép értéke értékfilozófiailag a logikai és az etikai érték igaz és jó ki-egészítője. A vallási érték ezek közvetlen szintézise: az igazat, a jót és a szépet létrehozó szellemiség valóságát és értékét közvetlenül felismerő bizonyosság. A művészet és a vallás egymás szerves kiegészítői: a vallás adja a művészet legnemesebb tartalmát, a művészet a vallás legméltóbb formáját.⁴⁸

Felhasznált irodalom

- Böhm Károly: *Az ember és világa. I. rész: Dialektika vagy alapphilosophia.* Budapest 1883.
- Böhm Károly: *Lélektan és logika.* (Átdolgozta Tankó Béla) Középiskolák használatára. Scholtz Testvérek Könyvkereskedése, Budapest 1928.
- Fekete Károly: A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézete. In: Brezsnay László (szerk.) *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlat.* Gondolat, Budapest 2007, 40–58.
- Fenyő Imre: Tankó Béla, a Debreceni Egyetem professzora (1876–1946). In: Brezsnay László (szerk.) *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlat.* Gondolat, Budapest 2007, 170–180.
- Hegedűs Ágota: *Tankó Béla bölcsészprofesszor életrajza.* (alapvizsga dolgozat, DRHE.) Debrecen 1999.
- Horszai Ede: *„Lélekben és igazságban” Tankó Béla – egy értékfilozófus a nevelésről.* (pályamű, kézirat, DRHE.) Debrecen 2002.
- Illyés Endre: Tankó Béla: A világnézet kérdése és más tanulmányok. (Könyvismertetés). In: *Protestáns Tanügyi Szemle*, VII. évf. (1933), 256–257.
- Németh András: *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete.* Osiris, Budapest 2002.

⁴⁷ Ez pályatársa, Mitrovics Gyula esztétikai életművével mutat rokonságot.

⁴⁸ Németh András: *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete.* Osiris, Budapest 2002, 256–257.

- Straky Tibor: *Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig*. Debrecen 1975.
- Szóráth Edina: *Dr. Tankó Béla élete és gondolatvilága*. (alapvizsga dolgozat, kézirat, DRHE). Debrecen 1999.
- Tankó Béla: Tanévnyitó beszéd 1920. In: *Évkönyv 1920/21*. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem. Debrecen 1922, 25.
- Tankó Béla: Vallás és művészet. In.: Tankó Béla (szerk.): *A világnézet kérdése és más tanulmányok*. A Debreceni Bethlen Gábor Kör. Debrecen 1932, 92-125.
- Tankó Béla: *A középiskolai filozófiai oktatás reformjáról*. A Debreceni Tanári Körben 1933. december 18-án tartott előadás lenyomata. Debrecen 1933, 1–9.
- Tankó Béla: *Liszt Ferenc emlékezete*. Különlenyomat a debreceni m. kir. Tisza István Tudomány-egyetem 1935–36. évi évkönyvéből. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem, Debrecen 1937.
- Tankó Béla: Rectori székfoglaló beszéd 1936. In: *Évkönyv 1936/37*. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem. Debrecen 1938, 11.
- Tankó Béla: *A világnézet kérdése és a református elvek*. Előadások a Debreceni Kollégium Tanárképző Intézetében. Különlenyomat. A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének kiadása. Debrecen 1939.
- Tankó Béla: Tudomány és vallás. In: *Szellem és Élet*. 1940/1. füzet, 13.
- Tankó Béla: Tanévnyitó beszéd 1940. In: *Évkönyv 1940/41*. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem. Debrecen 1941, 18.
- Tankó Béla: Tanévzáró beszéd 1941. In: *Évkönyv 1940/41*. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem. Debrecen 1941, 103.
- Török Béla: *Tankó Béla filozófiája – adalék a századelő magyar filozófiájához*. (alapvizsga dolgozat, DRHE). Debrecen 1999.